Marijana Dlačić • Hrvoje Badurina

Tajna melodija ovčje kože

Centar za održivi razvoj *„Gerbin"*, 2012.

Centar za održivi razvoj *„Gerbin"*

Tajna melodija ovčje kože

Biblioteka
Tradicijsko ovčarstvo

Nakladnik:
Centar za održivi razvoj *„Gerbin"*
Lubenice, 2012.

Urednik:
Mario Šlosar

Grafičko oblikovanje:
Branko Lenić

Fotografije:
Domagoj Buljan (4)
Marijana Dlačić (33, 34, 37, 46)
Irena Dlaka (12, 26)
Dražen Lapić (13, 15)
Nadir Mavrović (20, 21, 23, 24, 42)
Mario Šlosar (27, 31, 36)

Fotografija na ovitku:
Irena Dlaka

Stručni savjeti:
Marina Jurkota Rebrović

Lektura:
Irena Šlosar

Kompjutorska priprema:
Trampi d.o.o., Rijeka

Tisak:
Tiskara Zambelli, Rijeka

Marijana Dlačić • Hrvoje Badurina

Tajna melodija ovčje kože

SADRŽAJ

PREDGOVOR 6
OD MITA DO STVARNOSTI 10
KOŽA 11
Štavljenje kože 13
MIJEH 16
Povijest nastanka mijeha 16
Izrada mijeha (*meha*) 19
Običaji (*užanci*) 25
Budućnost 30
DODATAK 35
Tako se govori na Cresu 38
BILJEŠKE 41
KAZIVAČI 43
LITERATURA 44
SPONZORI 47

PREDGOVOR

Cjelokupni ruralni prostor otoka Cresa zaokupljen je ponajviše ovčarstvom kao glavnim oblikom poljoprivredne djelatnosti te je takav prostor sa svojim specifičnostima prepoznatljiv po otočnim autohtonim vrijednostima.

Prepoznavši potencijal i važnost revitalizacije ovčarstva u cilju očuvanja kulturno-povijesne baštine vezane za ovu djelatnost, ali i mogućnosti njezine prezentacije u različite svrhe (edukativne, manufakturne, turističke i sl.), Centar za održivi razvoj *„Gerbin"* osmislio je dugoročni koncept pod nazivom «Muzej ovčarstva».

Koncept obuhvaća aktivnosti koje promoviraju ovčarstvo kao tradicionalnu djelatnost od kulturološkog značaja za otok, uz prezentacije informacija i realnog razvoja mogućnosti za valorizaciju specifičnosti tradicijskog ovčarstva.

Nakon što su obrađene aktivnosti na relaciji v u n a – o r u đ e – p r o i z v o d, odnosno objavljena višejezična knjižica *"Neprekinuta nit mulinera",* izrađen kratki dokumentarni film "*Muzej ovčarstva: strig i vuna"* te provedene radionice s različitim populacijama, nastavak se očituje u prikazu ostalih značajnih djelatnosti unutar ovčarstva.

Projektom pod radnim nazivom ***Muzej ovčarstva: vuna, a poslije?*** započinje novi dvogodišnji ciklus prezentacija svih aktivnosti u kojima je v u n a isključena kao osnovni element ovčarstva, a obu-

hvaćaju se drugi dijelovi koji su direktno uključeni u tradicijsko ovčarstvo. Prvenstveno se to odnosi na dvije cjeline:

a) uporabni elementi: utroba-koža-mijeh (*meh*); štavljenje ovčje kože-gunj (*pelej*)
b) gastronomija: mužnja-sir, hrana-meso (*udić*)

Zvuk mijeha *(meha)* još uvijek se, dovoljno često, čuje po cijelom otoku Cresu i Lošinju, a njegovo predstavljanje, sa sviračima u narodnoj nošnji, svakim danom postaje sve veća senzacija među publikom. Melodija meha rijetko može biti tako privlačna kao moderni instrumenti. Međutim, „jednostavnost uzastopnog ritma" u kratkim vremenskim periodima kod svakog slušatelja/ice stvara zanos, ushićenje i teško da bilo koga ostavlja ravnodušnim. Vizualna i audio percepcija zastupljene su maksimalno, atrakcija je zagarantirana.

Štavljenje ovčje kože (*Homo strojit kožù*) u bliskoj je prošlosti bilo svakodnevna aktivnost u ruralnim otočnim sredinama kao još jedan postupak kojim bi obitelj priskrbila dodatni predmet nužan u odijevanju. Mukotrpni manualni rad prilikom štavljenja, prvenstveno ženskih osoba, sve rjeđe se pojavljivao na taracima i u predvorjima kuća, da bi danas bio vidljiv samo u tragovima (najčešće u Lubenicama) i to radi proizvoda (gunj, *pelej*) koji se nudi samo kao turistički suvenir. Biti prisutan prilikom procesa štavljenja, u današnjim vremenima je poput povratka u neka mitska vremena. Arhetipsko-simboličku uporabu gunja (*peleja*) široka publika danas može doživjeti kod zvončara u pokladnim običajima ili kao ponudu suvenira u Lubenicama.

Bez obzira koliko su mijeh (*meh*) i štavljenje kože vidljivi u svakodnevici, ili barem u nekim prigodnim trenucima, Centar nastoji, uz pomoć svih medija (izložba, film, tiskana publikacija …), omogućiti upoznavanje s prošlošću i drukčijim načinom življenja (prvenstveno u ruralnim creskim sredinama) te eventualno potaknuti na nastavljanje tradicije.

Potaknut tom idejom, Centar je 2010.g., povodom Međunarodnog dana kulturne baštine (23. rujna), a u sklopu projekta ***Muzej ovčarstva: vuna, a poslije?***, inicirao i postavio izložbu u Lubenicama *„Kako se dela meh"* te objavio dokumentarni film *„Štavljenje ovčje kože"* (*Homo strojit kožù*).

Knjižica koja je pred nama, detaljno iznosi sve pojedinosti koje se odnose na cjelinu pod nazivom uporabni elementi koji su i danas prisutni na otoku Cresu. Osim toga, zadovoljeni su i postavljeni ciljevi, prvenstveno:

a) poljoprivredna djelatnost iskazuje se kao kulturološki događaj,
b) dio ovčarstva valorizira se kao edukativni element,
c) doprinosi se očuvanju etnološkog i povijesnog nasljeđa ruralnog prostora,
d) pridonosi se obogaćivanju i produženju turističke ponude.

Nakon što se završi ciklus aktivnosti unutar projekta ***Muzej ovčarstva: vuna, a poslije?,*** Centar će raspolagati s proširenim mu-

zejsko-dokumentacijskim materijalom o tradicijskom ovčarstvu. To će biti i povod za pokretanjem formalnog postupka prihvaćanja Muzeja ovčarstva kao nove kulturno-edukativne i turističke jedinice na otoku Cresu, sa svim oblicima prezentacija. Centar na taj način omogućuje provođenje stručne studentske prakse, a interesnim skupinama edukativnu priču čime se osigurava detaljnije i bolje upoznavanje otočnog prostora na kojem se posjetitelji nalaze.

U mnogim situacijama prilikom terenskog rada te stalnim kontaktima kako bi sadržaj bio što vjerodostojniji, značajnu podršku u prikupljanju građe dali su kazivači.

Ovom se prilikom zahvaljujemo demonstratorima: Silvani Damijanjević (Kumičićeva), Kristini Kuljanić (Kvasova), Mariji Kuljanić i Marti Kuljanić (Paćarova), sve iz Lubenica, Tonici Toić (Kvasova) iz Cresa, Ivanu Mužiću (Smokvić), Mariju Mužiću (Smokvić) iz Orleca.

Mario Šlosar
Centar za održivi razvoj, Lubenice

OD MITA DO STVARNOSTI

... nać nas mogu samo tići beli,
ovčice i ribice zdola nas...

Stihovi popularne pjesme "Beli, Cres i Lubenice"[1] slikovito, ali i istinito opisuju krajolik otoka Cresa. Mnogim posjetiteljima ovog bajkovitog otoka upravo će ovčice ostati u sjećanju kao njihov stalni pratitelj i suputnik. I ne treba biti avanturist i tražiti skrovite kutke da bi se ugledala ta bijela stvorenja jer ona slobodno šeću livadama, cestama, plažama, pozdravljaju na samom ulazu u grad Cres. Gledajući ih, pojedinac doziva u sebi davno izgubljenu arkadiju, vraća se u svijet bajki, mitova i idiličnog života.

Ne treba se čuditi ako ovaj otok budi takve asocijacije jer i sam naziv otočja, Apsyrtides, dolazi od grčkog mita. Mit je to o Argonautima, a priča ukratko ide ovako: u davna vremena živio je u Kolhidi (otprilike današnja Gruzija) kralj Ejet koji je čuvao zlatno ovnovo runo. Grčki junak Jazon sa svojim je pratiteljima, a na molbu tesalskog kralja Pelije, otišao na brodu Argo (otud naziv Argonauti) ukrasti to čudesno runo. Jazon ne bi nikad uspio u tome da mu nije pomogla čarobnica i Ejetova kći Medeja. Ljut zbog krađe, ali i srdit zbog kćerine izdaje, kralj je poslao za njima potjeru na čelu sa svojim sinom, Medejinim bratom Apsirtom. Nakon dugotrajnog bježanja, Argonauti su bili na izmaku snaga, no onda se Medeja dosjeti, namami brata na brod, ubije ga, raskomada njegovo tijelo i baci ga u more. Prema legendi, od dijelova Apsirtovog tijela izraslo je kopno, odnosno otočje koje je po njemu dobilo ime Apsyrtides: Cresko-lošinjsko otočje.

Od ovnovog runa do Cresko-lošinjskog otočja: kakva čudesna, a možda i sudbonosna veza! Ima nekoliko teorija o tome što bi moglo predstavljati zlatno runo i zašto se baš ono pojavljuje u mitu. Sve teorije zapravo ne uključuju samo runo (vunu) nego i kožu; dakle runo s kožom. Jedna od teorija govori da se životinjskom kožom ispiralo zlato u kolhidskim rijekama. Neki antički pisci smatrali su da zlatno runo simbolizira umijeće pisanja zlatnim slovima na pergameni[2]. A što je pergamena? Pisaći materijal od životinjske kože, uglavnom ovčje ili kozje. Opet koža! Velik je broj namjena ovčje i bilo koje druge životinjske kože. Danas je njena upotreba sve rjeđa, uglavnom samo za suvenir: dugo je bilo silazno putovanje od mitskog značenja do besmislenog ukrasa.

KOŽA

Koža je najveći organ ljudskog, ali i životinjskog tijela. Dolazi od latinske riječi *cutis*, (cutis, f.–koža), ali se može povezati i s drugom latinskom rječju *integumentum* i *integimentum*, što znači pokrivač, obrazina. Koža pokriva vanjsku površinu životinjskog i ljudskog tijela te zaštićuje unutarnja tkiva i organe[3] od mehaničkih, kemijskih i bioloških čimbenika. Prima i provodi različite osjete i podražaje, sudjeluje u razmjeni plinova, a u toplokrvnih životinja vrši i funkciju regulatora topline. U svih kralježnjaka sastoji se od vanjskog *(epidermis)* i unutarnjeg sloja *(korij)*.[4] Druga definicija kože glasi – dio tijela oderan sa životinje, sirovo ili industrijski prerađen.[5]

Još od najstarijih vremena ljudske povijesti, dok su ljudi živjeli u prvobitnim zajednicama (obitelj, pleme, društvo), životinjska koža odigrala je veliku ulogu u njihovim životima. Od nje su dobivali primitivna pokrivala koja su ih štitila od vanjskih vremenskih čimbenika, koristili su je pri različitim ritualima, kao kamuflažu u lovu na životinje ili kako bi uplašili neprijatelje, a moglo se i odrediti koju vrstu životinje neka zajednica štuje kao svoj totem (naravno to se odnosi na one zajednice koje su štovale različite kultove životinja). Promatrajući ulogu životinjske kože od najranijih vremena do današnjih dana, možemo reći kako je gubila i dobivala na svojoj važnosti, ali u suštini uvijek je bila značajan čimbenik u ljudskim životima.

Predstavljanje dokumentarnog filma o štavljenju kože

Štavljenje kože

Prvi ljudi koji su počeli koristiti životinjsku kožu kao različita pokrivala, nisu je obrađivali, već bi je samo oderali sa životinje i odmah upotrebljavali. Daljnim razvojem, ljudi su shvatili kako posebnim metodama obrade, sirovoj životinjskoj koži mogu produljiti vijek trajanja. Tada službeno počinje štavljenje kože. Rezultat: sirova životinjska koža koja je uštavljena ili ''učinjena'' pokazuje izvanrednu otpornost prema hladnoj i toploj vodi, ne podliježe prirodnom truljenju i nakon sušenja zadržava izvjesnu mekoću i gipkost.[6]

Štavljenje kože. Uz prikladan pribor sve je lakše (Kristina Kuljanić, Lubenice)

Proces štavljenja može se podijeliti na ove grupe radova:[7]

a) PRIPREMNI RADOVI – radovi čiji je zadatak ukloniti sve nepotrebne djelove (rogove, nečistoću, dlaku i ostatke mesa) sa životinjske kože te pripremiti kožno tkivo za proces "štave".
b) ŠTAVA – obuhvaća radnje kojima se vrši pretvaranje sirove kože u učinjenu. Proces se izvodi štavilima koja mogu biti raznog porijekla: a) biljnog, b) mineralnog, c) organskog – štavila koja nisu biljnog porijekla, d) sintetska štavila. b)
c) ZAVRŠNE OBRADE – njihov zadatak je već uštavljenoj koži dati ljepši vanjski izgled kao i neka svojstva koja je čine podesnijom za upotrebu.

Prilikom obrade potrebno je konzervirati kožu da što dulje ostane u dobrom stanju. Nekoliko je načina konzerviranja:

a) Konzerviranje sušenjem – najjednostavniji način[8]
b) Konzerviranje soljenjem – s mesne strane pospe se solju[9]
c) Konzerviranje soljenjem i sušenjem[10]
d) Konzerviranje ostalim postupcima – kemijskim sredstvima[11]

Način štavljenja kože na otoku Cresu ne razlikuje se u mnogočemu od gore opisanog procesa. U lokalnom govoru koristi se glagol *strojit* (kožu). Dakle, za *strojit* kožu može poslužiti koža *ofce*, *praza* ili *janca*, neovisno o težini. Proces štavljenja traje oko dva tjedna. Nakon što se odere, kožu treba dobro oprati. Namoči se u hladnoj vodi kako bi se skinula prljavština, a nakon toga se stavlja u toplu vodu s praškom za pranje rublja. Pranje i sušenje traje nekoliko sati do jedan dan, ovisno o veličini i stupnju prljavštine. Zatim se na unutarnju stranu kože stavlja *olim* (stipsa, kalijev aluminijev sulfat) da ju izgrize i olakša guljenje te se pusti da odstoji od tri do sedam dana. Tada se koža razreže i rastegne da se osuši još jedan dan. Slijedi višednevno guljenje: nožem se

riba tvrdi sloj kože dok ne postane bijela i mekana. Naposljetku još treba raščešljati *velnu* i ručno maknuti komadiće *žbica, travi* ili drugih ostataka. *Pelej* je spreman za uporabu.

Pelej

MIJEH

Oguli vola on dvetaka i vjetre bukàče
U mijeh poveže njegov, jer postavio je njega
Odavno Kronov sin gospodarem vjetrova sviju,
Neka ih tiška on i podiže, kako ga volja,
Srebrnim užetom sjajnim u prostranoj priveže lađi
Onaj mijeh, da ne bi ni najmanje pirilo otkud;
K tome je Zefirov dûh napustio, neka nam lađe
Nosi, pa i nas same[12]

Nekoliko je definicija riječi mijeh:

a) Životinjska koža (ob. jareća) prirađena u obliku vreće za držanje tekućina i namirnica; mješina
b) Naprava od kože koja se puni i prazni zrakom i služi za raspiranje vatre u kovačnici
c) Naprava kojom se puše u neke muzičke instrumente[13]

Povijest nastanka mijeha

Mijeh je u prošlosti imao višestruku ulogu, no danas je najprepoznatljiviji i najviše se koristi kao glazbalo. Spada u grupu sviraljki s udarnim jezičkom. Smatra se da je ovaj tip instrumenta nastao (bili oni bez mješine ili s mješinom) u jugozapadnom dijelu Azije.[14] U Europi se mješnice javljaju u prvom tisućljeću prije Krista, a do većeg su ugleda došle tek za vrijeme rimskih careva.[15] Zna se da je na mješnice udarao i car Neron pa se na kovanicama

iz njegova vremena (oko 70. godine poslije Krista) sačuvao lik takove sviraljke s mješinom[16] (neki se istraživači ne slažu s tom tvrdnjom). Tijekom narednih povijesnih razdoblja, mješnice su postale sastavni dio glazbene kulture europskih naroda, a jedan oblik tog glazbala, *musette de cour*, u vrijeme baroka čak se koristio u orkestru pariške Opere!

***Musette de cour*, glazbalo slično mehu koje se koristilo u orkestru pariške Opere; danas se nalazi u Muzeju glazbenih instrumenata u Berlinu (http://en.wikipedia.org/wiki/Musette_de_cour)**

Pri spomenu na tu vrstu glazbala, danas su zasigurno prve asocijacije na škotske i irske gajde. No, to je samo jedna vrsta takvih puhačkih instrumenata. U Hrvatskoj se upotrebljavaju tri vrste: već spomenute gajde, zatim dude i mijeh (*mih*, *meh* ili *diple*). Gajde se koriste u Slavoniji te istočnim dijelovima Posavine i Podravine, a dude u zapadnim dijelovima Posavine i Podravine, Zagorju i

Međimurju, odnosno na području kajkavskog narječja. Osnovna razlika između gajda i duda je u broju piskova u sviraljki, što im daje drugačiji zvuk, ali i drugačiji način sviranja. Od navedenih glazbala mijeh se razlikuje po tome što nema trubanj, odnosno drugi izlaz za zvuk. Mijeh se svira od Istre do Dalmacije te u Lici, Dalmatinskoj zagori i Hercegovini. Sukladno tome koriste se i različiti nazivi, ali i među njima postoje manje razlike u broju rupica i njihovom rasporedu na prebiraljci.[17] Na otoku Cresu se koristi naziv *meh*.

Škoti su među rijetkim narodima kojima gajde i dalje imaju velik značaj (http://www.ucsbalum.com/programs/travel/getaways/trips/scotland)

Izrada mijeha (*meha*)

Mijeh se danas uglavnom izrađuje od janjeće, dok se u prošlosti radio i od jareće kože. Jareći mijeh je čvršći, ali se smatralo da je janjeći ljepši. Ponekad su mijeh izrađivali i od *praza* (ovna) ili *prca* (jarca), ako su željeli da bude veći. Veći mijeh omogućuje duže zadržavanje zvuka bez ponovnog upuhivanja. Njegova izrada traje otprilike dva tjedna, no da bi sazrio i poprimio osebujan zvuk potrebno je čekati godinu dana. *Janac* mora imati oko 25 kg da bi *meh* bio prave veličine.

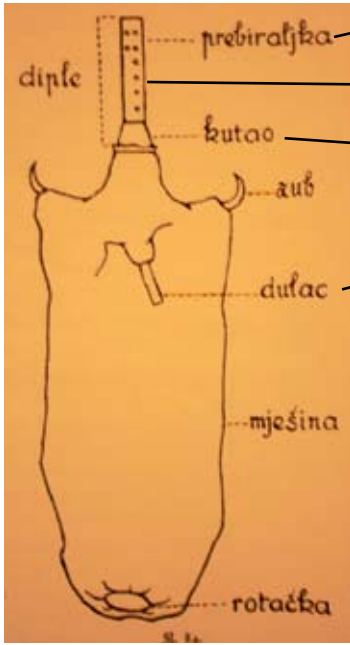

ŠURLA/ŠURLICA/DVOJICE

ŠKUJICE

TULEC

KANELICA/BOKIN

Shematski prikaz meha s osnovnim dijelovima, (Širola B., str. 115)

Koža se odmah nakon skidanja s *janca* stavlja u *japno* (vapno), dok se u prošlosti posipala pepelom ili, još ranije, stajskim gnojivom. Tako mora odležati dva dana, a zatim slijedi ručno guljenje vune. Oguljena koža ispire se u slatkoj vodi i ostavlja da se osuši jedan dan. Nakon ispiranja može se oprati u bijelom vinu da poprimi ugodan miris. Zatim se vežu rep, noge i vrat kroz kojeg se utoči glicerinovo ulje koje služi kao konzervans. Nekada se koristio olim (stipsa, kalijev aluminijev sulfat), a još uvijek ga neki koriste, ovisi o izrađivaču *meha* i o dostupnosti. Tako se umota u najlonsku vrećicu i ostavi 2 - 3 dana. Nakon toga se izvadi, napuhne i objesi da se dobro osuši.

Proces izrade meha: namakanje kože u vapnu radi lakšeg guljenja vune

Proces izrade meha: utakanje glicerinovog ulja (Ivan Mužić, Cres)

Na kraju dolazi montaža dijelova. Na mjesto vrata stavlja se *tulec*, a u njega se umeće *šurla/dvojica* s dva piska. U prošlosti se šurla radila od ovčje potkoljenice, ali danas se radi od drva. Nije toliko bitna kvaliteta drva, može se koristiti i od manje kvalitetnog stabla, poput šmrike (Juniperus oxycedrus). Na jednu nožicu

stavi se *bokin/kanela*. Izrađuje se *do javoriki,* a prije se uglavnom koristila *tarstika*. Poznavatelji su odlazili na Vransko jezero jer je tamo bila najbolja i najtanja trstika. Na kanelu se nastavlja *zaletavec* koji se nalazi unutar mješine. Služi kao ventil, da se spriječi izlazak zraka iz *meha* prilikom upuhivanja. Može biti od različitog materijala. U prošlosti se izrađivao od komadića naplate, odnosno meke kože za izradu cipela. Danas izrađivači svojom domišljatošću pronalaze razne materijale za što jednostavniju ugradnju (na primjer, probušeni prst gumene rukavice). Hoće li kanela biti na lijevoj ili desnoj nožici ovisi o sviraču, odnosno o tome na kojoj strani mu je lakše svirati. Na zadnjicu se stavi ukras, a njegov izgled ovisi o preferencijama svirača. Montažom dijelova na mješinu završava se izrada *meha*, no da bi dobio pravilan oblik i čvrstoću potrebno je čekati godinu dana. Čuva se u najlonu jer česta promjena temperature nepovoljno utječe na kvalitetu zvuka. Prilikom sviranja, *meh* se postavi u poluležeći položaj, ispod ruke, da *sopcu* bude lakše upravljati njime. Može se *sost* s lijeve ili desne strane. Za otok Cres je specifično da *sopec* sjedi i pritom nogom udara ritam, dok u drugim krajevima Hrvatske svirač ne smije proizvoditi dodatne zvukove.

Šurla

Montaža šurle na meh

Kanelica

Montaža kanelice na meh

Običaji (*užanci*)

Meh je u prošlosti bio gotovo jedino glazbalo koje se sviralo na Cresu. Pri tom se misli na seoske sredine jer grad je oduvijek tražio uzore u "boljima i pametnijima" pa je tako i svoj glazbeni ukus prilagođavao uvezenim, uglavnom talijanskim trendovima. *Mehu* pripada čast autohtonosti, sa stanovništvom suživljenim s instrumentom kao neodvojivim dijelom od creskog čovjeka. Bio je neizostavan na svakoj fešti, premda u teškom životu nije bilo previše razloga za veselje, seljani su redovito vikendom slavili radost življenja. U tom slavlju *meh* je imao glavnu ulogu. Zbog toga je i *sopec* bio omiljen u svakom društvu jer bez njega zabave nije bilo. *Sopec* je imao istaknut položaj, nerijetko bi mu postavili *kadeglu* (stolicu) na stol, da bude na istaknutom mjestu, a pokraj njega se obavezno stavljala *dumijana z bevandu* (demižana s bevandom - vino pomiješano s vodom) da se može okrijepiti. Nekada je bilo po nekoliko svirača u selu. *Sopci* su bili isključivo muškarci, a tome je zasigurno pridonijela i činjenica da je potrebno mnogo snage da se upuhne dovoljno zraka u *meh*. Svatko je sam izrađivao instrument jer je svirač najbolje znao kakav zvuk želi postići. Umijeće sviranja nije se prenosilo s koljena na koljeno jer je za to ipak trebalo imati sluha. Zbog toga su mlađi *meštre* (učitelje) tražili među prijateljima, susjedima, rođacima, ali ponekad i u obitelji. Osim sviranja, mlade nastavljače tradicije trebalo je poučiti i izradi *meha*. Melodija se izvodi u tzv. istarskoj ljestvici koju je ustanovio Ivan Matetić Ronjgov. Svaki je svirač unosio nešto svoje u melodiju i uvijek se prepoznavalo vrsnog majstora, umjetnika, od pukog "proizvođača zvuka".

***Sopec* Ivan Mužić u orlečkoj nošnji**

Demonstracija sviranja na šurli (Mario Mužić, Orlec)

Tri su osnovne vrste *tanca* (plesa): *na okolo* (ili jednostavno *po staru*), *z mesta* i polka. Prvi ples, kako mu i samo ime kaže, pleše se uokolo, po zamišljenoj kružnici. To nije klasično kolo, pa nije potrebno da krug bude zatvoren. Parovi plešu neovisno jedan od drugog, slijede jedan drugog. Muškarac je ispred, a žena ga slijedi iza, ali malo postrance tako da je žena, kada idu u krug, s unutrašnje strane. Njena lijeva ruka prislonjena je na muškarčevo desno rame te drži njegovu desnu ruku. Muškarac drugu ruku drži na boku, a žena ju polaže na svoj trbuh. Na određenom mjestu muškarac uzima njenu ruku i vrti ju, a on ujedno poskakuje te tako nastavljaju "hod". Nakon prolaska određene dionice kruga, vraćaju

se u prvobitni položaj. Važno je naglasiti da se ne okreću svi parovi istovremeno, nego od određene točke A do točke B. Dok se kod jednog ili više parova žena vrti u krug, kod ostalih parova muškarac još uvijek vodi ženu postrance. U drugom slučaju, muškarac i žena idu jedno pored drugog te su im ruke sprijeda ukrštene. Žena je opet s unutrašnje strane kruga.

Ples *z mesta* je također ples u parovima. Muškarac i žena stoje jedan nasuprot drugog, poskakuju na mjestu i približavaju se jedan drugome te se opet vraćaju natrag. Nakon promjene melodije, brzo izmjenjuju položaje i ples se ponavlja.

Polka je uobičajen ples u dvoje, ali postoji razlika među selima: dok se u nekim selima polka pleše poskakujući, u drugima se pleše *na lišo*, odnosno parovi se njišu i lagano dižu noge.

Kao što je svaki *sopec* imao svoj način sviranja, tako je i svako selo imalo svoj način plesanja. Danas se spominju orlečki i lubenički *tanac* kao zasebni načini plesanja, iako nije bilo velikih razlika među njima. Danas, kada se ovi plesovi izvode samo na nastupima, a ne i kao spontana zabava, te su se razlike nažalost izgubile i nitko ne može sa sigurnošću reći u čemu su bile te posebnosti.

Plesalo se uglavnom samo uz melodiju, bez pjevanja, ali postojale su i pjesme koje su se *kantale* uz *meh* ili zasebno. To su bile pjesme s mnogo kitica, a danas se rijetki pojedinci mogu sjetiti baš svih. U nastavku slijede tri koje smo uspjeli otrgnuti zaboravu, a čitajući ih, vjerojatno će se mnogi sjetiti još pokojih i zapisati ih za buduće naraštaje:

Nenu ta nenu
judi nan se smeju
mladu ženu imamo
kruha doma nimamo

Faši vezujemo
do glada krepujemo
faši smo vezali
do glada krepali

Opsa opsa opsasa
još mi nisi do pasa
kad mi budeš do ramena
onda ćeš bit moja žena

... i pripjev:

i svaki svoj mužol

Meh je bio neizostavan u posebnim prigodama, poput vjenčanja. Prema tradiciji, *nevestica* nije smjela izaći dok ju *sopec* ne pozove posebnom melodijom. Tada ona izlazi, pridružuje se *nevešćaku* i zajedno, uz pratnju *meha*, odlaze do crkve. Nakon obreda se *tanca* ispred crkve, a zatim odlazi mladenkinoj kući gdje je *obet* (ručak). Prije svakog jela, svirač izvodi *pjatancu* - poziv da se donese hrana. Nakon ručka je ples. Navečer se mlada na *dvoru* (dvorištu), uz zvukove meha, oprašta od roditelja te svatovi odlaze mladoženjinoj kući gdje je *vicera* (večera). Tamo sopec također svira između jela, a nakon večere slijedi ples.[18]

Budućnost...

Danas se *meh* sve rjeđe svira, čak i kad se plešu folklorni plesovi. Ulogu "tradicionalnog" instrumenta polako preuzima harmonika. Već nakon 2. svj. rata harmonika je bila uobičajeno glazbalo na vjenčanjima i u posebnim prigodama. Harmonika je bila skuplja i zahtjevnija za sviranje pa nije bila prisutna u svakom selu. Za vrijeme *šagri* (blagdana svetaca zaštitnika pojedinih mjesta) u sela su dolazili mještani obližnjih naselja pa bi ponekad donijeli harmoniku i zasvirali. Fešta je započinjala svirkom *meha*. S vremenom je harmonika postala uobičajena te je potisnula upotrebu *meha*.

Šezdesetih i sedamdesetih godina 20. st. djelovala je Folklorna grupa Orlec-Loznati koja je okupljala entuzijaste koji su pokušavali nastaviti tradiciju. Ova je grupa je redovito sudjelovala i na smotrama folklora u Zagrebu. Nažalost, osamdesetih godina prestaje djelovati, a kao njen izdanak nastaje folklorna grupa Orlec koja djeluje i danas. Devedesetih godina 20. st. tradicija se pokušala obnoviti i u Beleju, ali nažalost neuspješno.

U 21. st. na otoku Cresu je ostalo vrlo malo svirača. Dok ih je nekada bila nekolicina u svakom selu, danas je rijetkost i jedan svirač u mjestu. Uzrok tome nije samo nestajanje tradicije i prihvaćanje "naprednijih i popularnih" trendova, nego i činjenica da je jednostavno sve manje stanovnika. To je poražavajuća činjenica jer se bez ljudi neće nastaviti ni tradicija, bez obzira na dobru volju i entuzijazam pojedinaca ili skupina. Još je manje svirača koji sami izrađuju *meh*. Mnogi ga danas naručuju u Istri, odnosno u Kršanu ili Labinu. Istarski i creski *meh* gotovo se ne razlikuju. Osnovna razlika je u šurli, odnosno njenoj dužini i debljini pa prilikom narudžbe treba paziti da se daju točne mjere. Cijena jednog meha iznosi 200 - 300 eura, ovisno o veličini i izradi.

Danas su svirači *meha* atrakcija za mnogobrojne posjetitelje i turiste (Mario Mužić, Orlec)

Danas je na otoku Cresu samo jedno folklorno društvo u Orlecu. Na otoku Lošinju, u Nerezinama, djeluje i folklorno društvo "Studenac". Upravo je član ove grupe, svirač *meha* Dario Kučić, zajedno s Nijemcem Reinhartom Richterom, 2011. g. organizirao međunarodni festival meha. Festival je trajao dva dana, a održao se u Nerezinama i Orlecu. Nastupali su svirači meha i srodnih glazbala s otoka Cresa, Lošinja i Raba, ali i iz Njemačke, Austrije

i Bugarske. Privukao je znatiželju otočana i turista, a u narednim danima su gosti iz inozemstva razveselili i mještane Cresa, Valuna, Lubenica, Osora te Velog i Malog Lošinja. Budući da su i sudionici i slušatelji iskazali zadovoljstvo i oduševljenje festivalom, održat će se i 2012. g. Ostaje samo za poželjeti da se festival ustali u kalendaru godišnjih događanja cresko-lošinjskog otočja.

Svirači iz Bugarske imali su zapažen nastup na Festivalu meha 2011. g. (Novi list 13. VI 2011.)

Od 2009./2010. u Osnovnoj školi Frane Petrića u Cresu djeluje folklorna skupina kao izvan nastavna aktivnost. U njoj je 24 djece od četvrtog do osmog razreda, a ponekad se uključe i srednjoškolci, bivši polaznici, a danas već zaljubljenici u tradiciju. Među njima, troje učenika uči svirati *meh* što je, s obzirom na sve manji broj svirača ovog instrumenta, ohrabrujuća činjenica. Voditelj folklorne skupine je Dragan Kajan, učitelj glazbene kulture u osnovnoj školi, uz svesrdnu pomoć članova folklorne skupine Orlec, Agneze Mužić koja podučava korake u plesu i Ivana Mužića (Smokvić) koji podučava sviranje *meha*. Nastupali su nekoliko puta, među ostalim na otvorenju Lubeničkih glazbenih večeri te creskom Semenju.

Folklorna skupina osnovnoškolaca marljivo vježba pokušavajući otrgnuti zaboravu tradiciju otoka Cresa

Neki među njima su se već uključili u folklornu skupinu iz Orleca. Upravo ovi najmlađi, članovi folklorne skupine, daju nadu da možda ipak idemo u pravom smjeru, određenog oblika napretka, ali uz poštivanje tradicije i prihvaćanje onog najboljeg iz prošlosti da bi mogli dati najviše u budućnosti.

I mladi naraštaji vole svirati *meh*

DODATAK

Način pravljenja *meha*, prema kazivanju Cresana, izgleda otprilike ovako: '' Koza za meh se arma ovako: Kad se ubije ofca, onda se koza znutri dobro pospe zes pepelon, pak se zamota zes velnu na vanka i tako neka stoji 24 ure. Onda se iscupa svu velnu i dobro ispere, pak se napuhne i pusti, neka se susi 8 do 15 dan, pak onda ju se moči va vode dobro; onda se namauze zes olimon (kocelj), da bude meka i da ne puse, pak ju se zamota i nakon malo dan se ju ispere i napuhne. To je koza gotova za meh. Surlicu se udela tako, da se vazme nogu do ofce pak se ocisti od mesa. Onda se izvrta na oba kraja i ocisti mozg znutri; ili se je z jednoga kraja prereže zes britvu a z drugoga izvrta pak rasiri britulinon. Zaletavec se udela tako, da se zes ''britvicu odreze komadić naplate (meka koža za postole) kolik je dost.'' Pri izraivanju ''glave'': Zes pilicu se otpili drvo, zes britvu se oteše, zes svedron se izvrta skulju od ozgora do dole, a zes britvicu se narisa glavu do coloveka. Surla ima dve skulji izvrtane zes svedron od ozgora do dole. Na te kulji izvrtane su zes svedrićen skuljice ravno na nutar. Piskel se udela do trstike ze malin finim *britulinom* (džepni nožić). *Soto* (dolje) pod *grop* (koljencem zatvoreno) ½ cm se zareze zes britvicu. Do toga se udela ježik; mora biti zarezen do pol piskla.“[19]

Za one manje vične creskom govoru, postupak izrade mijeha izgleda otprilike ovako: Koža za izradu mijeha se ovako pripremi: nakon što se ovca ubije, unutarnji dio kože pospe se pepelom te se tako zamotanu ostavi 24 sata. Tada se iščupa vuna i dobro ispere, napuhne i ostavi da se suši 8 do 15 dana, opet ju se namoči u vodi te namaže s olimom (kocelj) da bude mekana te ju se zamota i pusti

tako nekoliko dana. Nakon toga se opet ispere i napuše. Koža je sada spremna. Šurla se napravi od ovčje noge. Nakon što se kost očisti od mesa, kost se izdubi te se izvadi moždina. Drugi način je da se jedan kraj kosti odreže, a drugi kraj izdubi nožićem. Zaletavec se radi od komadića naplate (meke kože za izradu cipela). Tulec se izrađuje ovako: s pilicom se otpili komadić drva te se oteše s nožićem i svrdlom izdubi rupu po dužini drva. Na kraju se nožićem ureže čovječja glava. Šurla ima dva kanalića izdubljena svrdlom po dužini. Okomito na te kanaliće se izvana prema unutra napravi rupice malenim svrdlom. Pisak se napravi od trstike finim nožićem. Piski se zarežu nožićem da se stvori jezičac. Početak jezičca se zareže oko pola centimetra ispod čvora koji spaja šurlu s piskima pa do polovice dužine piska.

Iskusni *sopci* demonstriraju umijeće sviranja meha (Mario i Ivan Mužić)

Ja sam za ples!

***Meh* je radost za sve: i mlade i one još malo mlađe!**

Tako se govori na Cresu.....

ârma - pripravi (ârmat - pripraviti)
bevãnda - piće; vino pomiješano s vodom
bokîn - drveni dio meha kroz koji se upuhuje zrak
britulĩn - britvica
colovẽk - čovjek
dumijãna - demižana
dvojĩca - prebiraljka
dvõr - dvorište
faśi - drvo za ogrjev
grȍp - čvor
jãnac - janjac
japnȍ - vapno
jãvorika - lovor (Laurus nobilis)
jûdi - ljudi
kadêgla - stolica
kanẽlica - drveni dio meha kroz koji se upuhuje zrak
kõza - koža
krepûjemo - ugibamo; crkavamo (*krepat* - uginuti; crknuti)
mêh - puhački instrument izrađen od ovčje kože
mẽśtar - učitelj
môzg - moždina
muźôl - časa
na lĩšo - nepravilno, (u izvedbi nečega),bezbolno, bez neprilika
nãn - nama
na õkolo - tradicionalni ples
nevẽstica - mladenka
nevẽšćak - mladoženja
nîmamo - nemamo

obȅt - objed
ofcȁ - ovca
ôlim - stipsa, kalijev aluminijev sulfat
pȁk - pa
pâs - pojas
pelẽj - pokrivač od štavljenje ovčje kože
piskêl - pisak
pjatãnca - jelo, odnosno slijed jela
po stâru - tradicionalni ples (na stari način)
postolȉ - cipele
prãz - ovan
pȑc - jarac
semȅnj - sajam
smẽju se - smiju se (*smẽt se* - smijati se)
smrêka - šmrika (Juniperus oxycedrus L.)
sopȁc/sopȅc - svirač
sõst - svirati
strojȉt - štaviti
svȅdar - svrdlo
śõto - ispod
śkȕlja - rupa
śũrla/śũrlica - prebiraljka
šãgra - blagdan sveca zaštitnika nekog mjesta
tãnac/tãnec - ples
tarstȉka - trstika (Paraghimites Communis)
tulȅc - dio na koji se namotava šurla meha
udẽlat - napraviti
uźãnci - običaji
vãnka - vani

vȁ̆zme - uzme (*zêt* - uzeti)
vẽlna - vuna
vezȕ̆jemo - vezivamo (*vezevȁ̆t* - vezivati)
vicẽra - večera
z/zes - s/sa
zalẽtavec - ventil, sprječava izlazak zraka iz meha prilikom upuhivanja
źbȋ̆ca - suha grančica
z mẽsta - tradicionalni ples (s mjesta)
znutrȉ̆ - iznutra

BILJEŠKE

1. Pjesmu je napisao Duško Jeličić za festival MIK, 2000.
2. Milićević Bradač, Marina. Stara Grčka. Grci na Crnome moru. Zagreb: Školska knjiga, 2004., str. 397. i 398.
3. Opća enciklopedija Jugoslavenskog leksikografskog zavoda. Zagreb: Jugoslavensko leksikografski zavod, 1978., knjiga 4., str. 597.
4. Enciklopedija: opća i nacionalna: u 20 knjiga. (ur. Antun Vujić). Zagreb: ProLeksis, Večernji list, 2005-2007., knjiga XI., str. 210.
5. Hrvatski enciklopedijski rječnik. Zagreb: Novi Libar, 2002., str. 622.
6. Složić, Berislav. Uvod u kožarstvo – priručnik za izobrazbu stručnih kadrova. Zagreb: Nakladni zavod Hrvatske, Ministarstvo industrije i rudarstva N. R. Hrvatske, Odjel za stručno školstvo, 1947., str. 5.
7. Složić, B. isto, str. 6.
8. Složić, B. isto, str. 19.
9. Složić, B. isto, str. 20.
10. Složić, B. isto, str. 21.
11. Složić, B. isto, str. 22.
12. Homerus. Homerova Odiseja. Preveo i protumačio Tomo Maretić. Zagreb: Matica hrvatske, 1961., str. 153.
13. Hrvatski enciklopedijski rječnik. Nav.dj., str. 739.
14. Širola, Božidar. Sviraljke s udarnim jezičkom. Zagreb: Jugoslavenska akademija znanosti i umjetnosti, tisak nadbiskupske tiskare, 1937., str. 348.
15. Širola, B. isto, str. 352.
16. Širola, B. isto, str. 349.
17. http://www.gajde.com
18. Linardić, Andrija. Ženidba, otok Cres, U: Zapisi s otoka Cresa krajem XIX. i početkom XX. stoljeća, ur. Pino Tuftan, Viškovo: vlastita naklada, 2007., str.84-94.
19. Širola, B. Nav. dj., str. 224.

Gotovo!

KAZIVAČI

Anđelo Brna, 1937, Rab
Silvana Damijanjević (Kumičićeva),1940, Lubenice
Anamarija Dlačić, 1955, Cres
Gianino Dlačić, 1956, Cres
Ljubomir Galjanić, 1951, Mali Lošinj
Dragan Kajan, 1958, Cres
Dario Kučić, 1960, Nerezine
Kristina Kuljanić (Matova), 1932, Lubenice
Marija Kuljanić (Paćarova),1935, Lubenice
Marta Kuljanić (Paćarova), 1937, Lubenice
Ivan Mužić (Smokvić), 1939, Cres
Mario Mužić (Smokvić), 1960, Orlec
Marina Jurkota Rebrović, 1962, Belej
Tonica Toić (Matova), 1961, Cres

LITERATURA

1. Enciklopedija: opća i nacionalna: u 20 knjiga. (ur. Antun Vujić). Zagreb: ProLeksis, Večernji list, 2005-2007., knjiga XI.
2. Gložić, Berislav. **Uvod u kožarstvo – priručnik za izobrazbu stručnih kadrova**. Zagreb: Nakladni zavod Hrvatske, Ministarstvo industrije i rudarstva N. R. Hrvatske, Odjel za stručno školstvo, 1947.
3. Homerus. **Homerova Odiseja**. Preveo i protumačio Tomo Maretić. Zagreb: Matica hrvatske, 1961.
4. **Hrvatski enciklopedijski rječnik**. Zagreb: Novi Libar, 2002.
5. Jurkota Rebrović, Marina. **Tradicijsko ovčarstvo otoka Cresa: prilog istraživanju**. Lubenice: Centar za održivi razvoj-Ekopark Pernat, 2009.
6. Linardić, Andrija. **Ženidba, otok Cres**, U: Zapisi s otoka Cresa krajem XIX. i početkom XX. stoljeća, ur. Pino Tuftan, Viškovo: vlastita naklada, 2007.
7. Milićević Bradač, Marina. **Stara Grčka. Grci na Crnome moru**. Zagreb: Školska knjiga, 2004.
8. **Opća enciklopedija Jugoslavenskog leksikografskog zavoda**. Zagreb: Jugoslavensko leksikografski zavod, 1978., knjiga 4.

9. Širola, Božidar. **Sviraljke s udarnim jezičkom**. Zagreb: Jugoslavenska akademija znanosti i umjetnosti, tisak nadbiskupske tiskare, 1937.
10. Velčić, Nikola. **Besedar Bejske Tramuntane** Mali Lošinj: Katedra Čakavskog sabora Cres-Lošinj; Beli: Tramuntana; Rijeka: Adamić, 2003.
11. http://www.gajde.com, 15.03. 2012.

SPONZORI

U dosadašnjim aktivnostima koje su se provele tijekom 2011. i 2012. u vezi višegodišnjeg projekta **„Muzej ovčarstva: vuna, a poslije?“**, sponzorsku potporu pružili su:

Crepsa d.o.o., Cres

Hrvatska elektroprivreda d.d., Zagreb

Hrvatska turistička zajednica, Zagreb

Katedra Čakavskog sabora Cres-Lošinj, Mali Lošinj

Ministarstvo mora, prometa i infrastrukture - Uprava za otočni i priobalni razvoj

Ministarstvo turizma - Uprava za posebne oblike turizma i turizma na kontinentu

Turistička zajednica Grada Cresa

Zaglav d.o.o., Martinšćica

Centar za održivi razvoj *„Gerbin"*
HR-51557 CRES, Lubenice 26
tel./fax 051/513 - 010, tel. 051/840 - 406
c.o.r@ri.t-com.hr
www.centargerbin.org

CIP - Katalogizacija u publikaciji
SVEUČILIŠNA KNJIŽNICA
RIJEKA

UDK 636.32/.38(497.5)(210.7 Cres)
39:675.031.2(497.5)(210.7 Cres)

DLAČIĆ, Marijana
Tajna melodija ovčje kože / Marijana Dlačić, Hrvoje Badurina ; <fotografije Domagoj Buljan ... et al.>. - Lubenice : Centar za održivi razvoj "Gerbin", 2012. - (Biblioteka Tradicijsko ovčarstvo)

Bibliografija.

ISBN 978-953-6852-23-9
1. Badurina, Hrvoje
I. Ovčarstvo -- Cres II. Narodni obrti -- Cres
121128040

Zvuk mijeha *(meha)* još uvijek se, dovoljno često, čuje po cijelom otoku Cresu i Lošinju, a njegovo predstavljanje, sa sviračima u narodnoj nošnji, svakim danom postaje sve veća senzacija među publikom.

Štavljenje ovčje kože *(Homo strojit kožù)* u bliskoj je prošlosti bilo svakodnevna aktivnost u ruralnim otočnim sredinama kao još jedan postupak kojim bi obitelj priskrbila dodatni predmet nužan u odijevanju. Mukotrpni manualni rad prilikom štavljenja, prvenstveno ženskih osoba, sve rjeđe se pojavljivao na taracima i u predvorjima kuća, da bi danas bio vidljiv samo u tragovima (najčešće u Lubenicama) i to radi proizvoda (gunj, *pelej*) koji se nudi samo kao turistički suvenir.

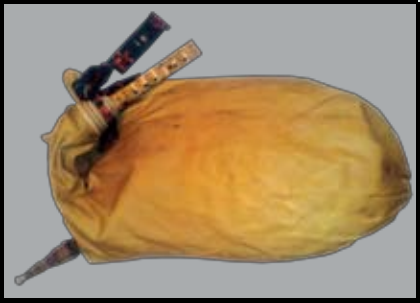

CENTAR ZA ODRŽIVI RAZVOJ · CRES · LUBENICE ·

9 789536 852239

Cijena: 28,00 kn